

Mijo Lončarić

Institut za hrvatski jezik, Zagreb

Za hrvatsko jezikoslovlje u 21. stoljeću Osvrt na istraživanje narodnih govora hrvatskoga jezika

Navode se najvažniji zadaci hrvatskoga jezikoslovlja, jer usprkos iznimno specifičnim i važnim značajkama hrvatskoga jezika među slavinama, za njega još uvijek nisu obavljena sva fundamentalna istraživanja ni izrađena djela, npr. nacionalni jezični atlas, povijesna gramatika, dijalektologija, dijalektni rječnici većine dijalekata.

Godine 1996. zasnovan je u Institutu za hrvatski jezik i jezikoslovlje *Hrvatski jezični atlas*, koji treba obuhvatiti hrvatske govore s oko 410 punktova (u zemlji, Bosni i Hercegovini te dijaspori – štokavskih, čakavskih i kajkavskih) te govore jezika nacionalnih manjina (oko 40 punktova). Ipak, do sada, osim čakavskih govora, nisu okončana ni terenska istraživanja, te je ostala neistražena 1/5 kajkavskih i čak 1/3 štokavskih govora (a većina su Hrvata štokavci).

Lingvistička je geografija (atlas), s obzirom na to da najbolje pokazuje sliku i raznolikost jezika, temelj svih drugih jezikoslovnih istraživanja potrebnih za poznavanje povijesti jezika, naroda i zemlje, kontakata s drugim jezicima, narodima i zemljama. Osim toga, poznata je i činjenica da se mjesni govori nepovratno mijenjaju, nerijetko čak i nestaju. Francuzi i Nijemci taj su važan nacionalni zadatak uradili u 19. st. Zbog toga je izrada *Hrvatskoga jezičnog atlasa* najvažniji zadatak hrvatskoga jezikoslovlja i filologije, jedan od najvažnijih, ako ne i najvažniji zadatak hrvatske znanosti i kulture.

Gljučne riječi: hrvatski jezik, narodni govori, jezični atlas, 410 punktova, Hrvatska, Bosna i Hercegovina, dijaspora, najvažnije za jezikoslovlje i filologiju, važno za znanost i kulturu

Uvod

O pće su poznate neke posebnosti govora hrvatskoga jezika, jedinstvene u slavenskim jezicima. Prvo, velika je raznolikost narodnih govora, organskih konkretnih idioma – ne velik narod i zemlja, a raznolikost veća nego u nekim većim

narodima i zemljama. Drugo, to je čuvanje velike starine, s jedne strane, te daleko-sežne inovacije, s druge strane.

Hrvatski jezični prostor sijeku izoglose koje se inače uzimaju za grananje slaven-skih jezika, ne samo unutar skupina (južne, zapadne i istočne), nego i samih skupina. Tipološki su hrvatski dijalekti veoma originalni, čak u europskom jezičnom okviru – vrlo je velika raznolikost u strukturi dijalekata, npr. u prozodiji za naglasak riječi (inventari prozodema i distribucija), u vokalizmu (inventari i distribucija), u konzonantizmu (inventari i distribucija).¹

Iako su počeci istraživanja narodnih govora hrvatskoga jezika rani, zbog političkoga položaja Hrvata znanstveno započinju tek na početku 20. stoljeća. Među prvim zvučnim zapisima jezika na svijetu uopće, nalazi se i hrvatski jezik – s početka 20. st., i to i štokavski, i čakavski, i kajkavski.

Lingvistička je geografija (geolingvistika) s obzirom na to da najbolje pokazuje sliku i raznolikost jezika, temelj svih drugih jezikoslovnih istraživanja potrebnih za poznavanje povijesti jezika, naroda i zemlje, kontakata s drugim jezicima, narodima i zemljama. Osim toga, poznata je i činjenica da se mjesni govori nepovratno mijenjaju, nerijetko čak i nestaju. Zbog toga je izrada *Hrvatskoga jezičnog atlasa* najvažniji zadatak hrvatskoga jezikoslovlja i filologije, jedan od najvažnijih, ako ne i najvažniji zadatak hrvatske znanosti i kulture.

2. O istraživanjima

U hrvatskome se jeziku lingvistička, dijalektološka geografija u širem značenju, gdje se govori o rasporedu jezičnih elemenata na zemljištu, počinje spominjati relativno rano. Tako, primjerice, Bartol Kašić u predgovoru prve hrvatske gramatike (1604) ističe hrvatska narječja. Nakon njega važan je Juraj Habdelić, kajkavski književnik i autor prvoga kajkavskoga rječnika, za kojega Josip Vončina ističe: “Nije mi poznato da je ijedan književnik prije 19. stoljeća bolje opisao dijalekatsku situaciju našega jezika.” (Vončina 1974: 18).

Hrvatski jezik prikazivan je na kartama, tako i na kartama slavenskih i europskih jezika, te na posebnim kartama, i to kartama cijeloga jezika i kartama njegovih dijelova. Starije su karte:² M. Hraste (1956), S. Pavičić (1962), B. Finka (1965), s M. Mogušem (1981, 1983), P. Šimunović (2011), G. Neweklowsky (1978), D. Brozović i P. Ivić (1988). U novije vrijeme karte objavljuju npr. I. Lukežić (2012, 2015), H. P.

¹ Karaševski hrvatski govori jesu dijalekt *sui generis* – ne pripadaju ni jednom od južnoslavenskih narječja, pa tako ni torlačkom narječju iako se u nj svrstavaju zbog nekih sličnosti koje su razvijene kasnije (usp. Ivić 1958, Popović 1960, Lisac 2003). Oni su veza sa sjevernim slavenskim jezicima.

² Podaci se mogu naći u Lisac 2003. i Šimunović 2011.

Houtzagers (1999), S. Vranić (2002, 2005, 2011), G. Filipi i B. Buršić Giudici (1998), L. Pliško (2005), S. Zubčić (2006, 2018), S. Halilović (1996), J. Lisac (2003, 2009) i drugi.

Ipak, istraživanje hrvatskoga jezika metodom lingvističke geografije (izrada atlasa, prikupljanje građe za njega) znatno kasni.³ Hrvatski se jezik istraživao u okviru sedam višejezičnih atlasa: *Lingvistički atlas Mediterana* (7 punktova), *Općeslavenski lingvistički atlas* (OLA, 39 punktova),⁴ *Europski lingvistički atlas* (ALE), atlas srednjojužnoslavenskih jezika, dijasistema (pod imenom *Srpsko-hrvatski dijalektološki atlas*,⁵ izrada napuštena), *Karpatški atlas* (1 punkt), *Mali dijalektološki atlas balkanskih jezika* (1 punkt), *Bosansko-hercegovački dijalektološki atlas* (55 punktova).

U dijalektologiji, za jezični kontinuum, jezik, dijasistem narodnih govora, mreža nije pravilan koordinatni sustav zbog geografskih osobina terena, koji nije jednolično naseljen («normalno» naseljen teren, nasuprot moru, jezerima, močvarama, visokim gorama itd.). Metodom jezične geografije dobije se najbolja slika jezičnoga kontinuum, pejzaža, raznolikosti narodnih govora na terenu – tj. na jezičnom području istražuju se mjesni govori određeni kao točke u mreži jezičnoga područja (slično geografskim obilježjima).

Godine 1996. zasnovan je u Institutu za hrvatski jezik i jezikoslovlje projekt *Hrvatski jezični atlas* (voditelj M. Lončarić), u okviru programa *Hrvatski jezik i njegova povijest*. Atlas je trebao obuhvatiti govore u Hrvatskoj i hrvatske govore izvan Hrvatske, u Bosni i Hercegovini te dijaspori. Da se ubrza istraživanje, odlučeno je da se istražuje po upitniku za SJS, po kojem je bilo istraženo 2/3 predviđenih punktova. Mreža punktova povećana je za 1/3, na oko 410 punktova (Hrvatska oko 300, BiH 55, dijaspora 63), i to čakavski 110, kajkavski 109 i štokavski 196; dijaspora: Crna Gora 4, Kosovo 2, Češka 1, Slovačka 3, Austrija 10, Mađarska 17, Srbija 14, Rumunjska 5; Slovenija 5 (kontrolni punktovi).

Govori manjina dijelom su također istraživani za atlase jezika koji ih obuhvaćaju. Da se ubrza istraživanje, odlučeno je da se uključi građa prikupljena ranije, a trebalo je kroz jedno-dva istraživačka razdoblja (4–8 godina) istražiti preostale (u 20. st.). Nažalost, ta istraživanja nisu ni danas završena, u drugom desetljeću 21. st. Istraženi su čakavski punktovi, izrađeni su i njihovi fonološki opisi (u pripremi za tisak). Pri kraju su istraživanja kajkavskih, ostalo je još 20-ak (petina), dok je neistraženo sedamdesetak štokavskih punktova (trećina), a većina su Hrvata štokavci.

Građa se prikuplja od izvornih govornika po jedinstvenom upitniku (2008 pitanja), koji je sastavljen po semantičkim cjelinama, obuhvaća riječi i njihove oblike koji daju podatke o pojedinim razinama jezika (prozodiji, fonemima, izgovoru, morfologiji, tvorbi, sintaksi, ograničeno o leksiku). Uz njih je i dvadesetak dodatnih pitanja o mjestu te isto toliko o ispitaniku.

³ Prvi svesci njemački 80-ih godina 19. st., francuski od 1902.

⁴ Za OLA izrađeni su fonološki opisi hrvatskih govora v. FO 1981.

⁵ U organizaciji Međuakademijskoga odbora za dijalektologiju, sa JAZU (danas HAZU).

Kako su istraživači bili različitoga obrazovanja i iskustva, iste pojave katkad su bilježene na različit način, a različite pojave na isti način. Građa upitnika tako nije potpuno sumjerljiva zbog razlike u vremenu istraživanja i iskustva istraživača i mogla se provjeriti u nekoliko slučajeva. Kada, primjerice, nova istraživanja pokažu drukčije stanje, prikazuje se stanje prema upitniku, a u bilješci se iznose novija saznanja.

U izradi je opisa najvažnija građa upitnika, posao istraživača, koji je na terenu bilježio i interpretirao građu – obrađeni upitnik originalno je znanstveno djelo, iako nije objavljeno. Probni fonološki opis izradila je V. Zečević na primjeru govora Pisarovine, a zamjetno je da su opisi dijelom različiti te se vidi i autorski pristup.

U međuvremenu prišlo se digitalizaciji građe.⁶

Govori koji su punktovi OLA također su i punktovi HJA (Hrvatskog jezičnog atlasa). Većina je istražena po oba upitnika, no upitnik za OLA ne sadrži pitanja za neke osobine koje su karakteristične za hrvatski jezik.

U izradi fonološkoga opisa, za hrvatski jezik može se pretpostaviti jedan zajednički ishodišni fonološki sustav za vokalizam i konzonantizam (koji su jednaki ne samo za srednjojužnoslavenski dijasistem, srednjojužnoslavenske jezike nego i za slovenski), ali ne može za prozodiju. Sponiraju se tri, i to dva za štokavsku i čakavsku akcentuaciju te jedan za kajkavsku.

Redovno se polazi od pretpostavljenoga općehrvatskoga razvoja (ishodišnoga fonološkoga sustava), ali ako treba, donosi se praslavensko stanje (npr. kod **stj = *skj* i **zdj = *zgj*). Pretpostavljeno općehrvatsko stanje nije uvijek u apsolutnoj kronologiji istodobno, važna je relativna kronologija, a polazi se od zadnje faze razvoja.

Opis je leksika znatno obimniji i dugotrajniji zadatak. Odbor za dijalektologiju Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti 80-ih je godina planirao izradu dvaju istraživanja – leksik čakavskoga (voditelj M. Moguš) i kajkavskoga narječja (voditelj A. Šojat), dakle bez štokavskih govora. No do realizacije nije došlo. U najmanju ruku trebalo bi za svaki hrvatski dijalekt izraditi reprezentativan rječnik.

3. Zaključak

Znamo što znači jezik za nacionalni identitet i njegov je opis deklarativno jedan od prioriteta znanstvenoga istraživanja u Hrvatskoj, no praksa je drukčija. To nije samo važan nacionalni zadatak, nego i nadasve hitan: narodni govori nestaju, i to time što se, prvo, kroz vrijeme mijenjaju – govor jednoga mjesta nije isti danas kao što je bio krajem 19. stoljeća, ako se i nije ništa drugo dogodilo što utječe na njihovu promjenu; drugo, to su migracije (npr. i u Domovinskom ratu); nemjerljive su civilizacijske promjene u 20. st. – masovno obrazovanje, agresija javnih medija, urbanizacija. Nestaju

⁶ Digitalizacija je rađena u okviru projekta *Digitalna obradba hrvatske narječne građe*, voditelj Željko Jozić.

govori i tako što nestaju i mjesta u kojima su se govorili. Narodni govor od danas nije jednak kao sutra, nestaje bez traga ako se ne istraži. Obratio sam se 1999. g. javnosti, u povodu 1. slavonskoga Hrvatskoga slavističkoga kongresa u Osijeku otvorenim pismima, zbog toga prioritetnoga znanstvenoga i kulturnoga nacionalnog zadatka. Napisao sam otvoreno pismo i o atlasu: *Hrvatski jezični atlas – prioritet hrvatskoga jezikoslovlja i filologije te jedan od najvažnijih nacionalnih zadataka znanosti i kulture*. Treba čestitati kolegama iz Slovenije, što su izdali 2 sveska svojega jezičnoga atlasa (gdje je objavljeno i nekoliko hrvatskih kajkavskih govora, kao kontrolni punktovi). Velik je to grijeh hrvatskoga jezikoslovlja da se hrvatski govori objavljuju prije u drugom nacionalnom atlasu (slovenskom), a ne hrvatskom.

Na žalost, u Hrvatskoj trenutno nemamo projekt za nacionalni jezični atlas. Dosta se čini na čuvanju, promidžbi i stvaranju pravilne svijesti o narodnim govorima. Međutim, ne ostvaruje se na odgovarajući način i najvažniji zadatak hrvatske filologije.

Nadamo se da ćemo planirana terenska istraživanja konačno završiti, zahvaljujući novom sustavu financiranja. Istina, možda ne u prvj četvrti 21. stoljeća, ali uskoro nakon toga.

Literatura

- Brozović, Dalibor; Ivić, Pavle. 1988. *Jezik srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski, Izvadak iz "Enciklopedija Jugoslavije"* 6, Zagreb, 48–94.
- Filipi, Goran; Buršić Giudici, Barbara. 1998. *Istriotski lingvistički atlas = Atlante linguistico istrioto* [tekst i fotografije]. Pula: Znanstvena udruga Mediteran.
- Finka, Božidar. 1965. Čakavsko narječje. U: Babić, Stjepan, 5. Jezik, Školski leksikon, Zagreb: Panorama, 29–34.
- Finka, Božidar. 1971. Čakavsko narječje. *Čakavska rič*, 6 (1), 11–71. (pretisak).
- Finka, Božidar; Moguš, Milan. 1981. Karta čakavskoga narječja. *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 5, 49–58.
- Finka, Božidar; Moguš, Milan. 1983. *Wesensmerkmale des Čakavischen und ihre Verbreitung* (u prilogu karta br. 13).
- FO = *Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih Opšteslovenskim lingvističkim atlasom*. 1981. Sarajevo: ANUBiH.
- Halilović, Senahid. 1996. Govorni tipovi u međuriječju Neretve i Rijeke dubrovačke. *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik VII*. Sarajevo: Institut za jezik.

⁷ Imam zamjerku na imenovanje hrvatskih punktova u Slovenskom atlasu, s kojima je postupljeno kao sa slovenskim govorima u Italiji i Austriji, gdje se ti govornici, normalno, smatraju Slovencima. Međutim, u hrvatskim govorima, bez obzira koliko bili slični slovenskima, govornici su Hrvati, tako se izjašnjavaju bez dileme (v. *Slovenski lingvistični atlas 1, Človek – telo, bolezni, družina*, Ljubljana 2011.).

- Houtzagers, Peter 1999. The Kajkavian Dialect of Hidegség and Fertőhomok (*Studies in Slavic and General Linguistics*, 27). Amsterdam – Atlanta: Rodopi.
- Hraste, Mate. 1956. *Karta dijalekata hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Bibliografija radova iz dijalektologije, antroponimije, toponimije i hidronimije na području hrvatskoga ili srpskoga jezika. *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 1, 387–479.
- Ivić, Pavle. 1958. Die serbokroatischen Dialekte: Ihre Struktur und Entwicklung. Erster Band, Allgemeines und die štokavische Dialektgruppe. Mouton & co. 's-Gravenhage.
- Kašić, Bartol. 1604. *Institutionum linguæ Illyricæ libri duo*. Rim.
- Lisac, Josip. 2003. *Hrvatska dijalektologija 1, Hrvatski dijalekti i govori štokavskog narječja i hrvatski govori torlačkoga narječja*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.
- Lisac, Josip. 2009. *Čakavsko narječje*. Zagreb: Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.
- Lukežić, Iva. 2012. *Zajednička povijest hrvatskih narječja. 1. Fonologija*. Zagreb – Rijeka – Čavle: Hrvatska sveučilišna naklada – Filozofski fakultet u Rijeci – Katedra čakavskoga sabora Grobnišćine.
- Lukežić, Iva. 2015. *Zajednička povijest hrvatskih narječja. 2. Morfologija*. Zagreb – Rijeka – Čavle: Hrvatska sveučilišna naklada – Filozofski fakultet – Katedra Čakavskog sabora Grobnišćine.
- Neweklowsky, Gerhard. 1978. *Die kroatischen Dialekte des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete: mit 52 Dialektkarten*. Wien.
- Pavičić, Stjepan. 1962. Seobe i naselja u Lici. *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, 41.
- Pliško, Lina. 2005. *Istarska enciklopedija, 2005. (natuknice)*: 1. Buzetski (gornjomiranski) dijalekt, 123; 3. Čakavsko narječje u Istri, 153–154; 5. Jugozapadni istarski ili štakavsko-čakavski dijalekt, 358; 6. Južnočakavski dijalekt ili ikavsko-čakavski dijalekt, 362; 9. Sjevernočakavski ili ekavskočakavski dijalekt, 727–728; 10. Srednjočakavski ili ikavsko-ekavski dijalekt, 743–744.
- Popović, Ivan. 1960. *Geschichte der serbokroatischen Sprache*. Wiesbaden: O. Harrassowitz.
- Slovenski lingvistični atlas 1, Človek – telo, bolezni, družina*. 2011. Ljubljana: Založba ZRC.
- Šimunović, Petar. 2011. *Čakavska čitanka*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.
- Vončina, Josip. 1974. Habelićev stav prema jeziku. *Kajkavski zbornik*, 15–19.
- Vranić, Silvana. 2002. *Govori sjeverozapadnoga makrosustava na otoku Pagu: 1. Fonologija*. Rijeka: Matica hrvatska Novalja.
- Vranić, Silvana. 2005. *Čakavski ekavski dijalekt: sustavi i podsustavi*. Rijeka: Biblioteka časopisa Fluminensia, knjiga I – Filozofski fakultet u Rijeci.
- Vranić, Silvana. 2011. *Govori sjeverozapadnoga makrosustava na otoku Pagu: 2. Morfologija*. Rijeka: Matica hrvatska Ogranak Novalja – Filozofski fakultet u Rijeci.

Zubčić, Sanja. 2006. *Akcentatski tipovi imenica i glagola u sjeverozapadnim čakavskim govorima (sinkronijski i dijakronijski aspekt)*. Doktorski rad. Filozofski fakultet u Rijeci.

Zubčić, Sanja. 2018. *Neocirkumfleks u čakavskom narječju*. Rijeka: Filozofski fakultet.

*** Obradeni upitnici za *Hrvatski jezični atlas*, rkp. u Institutu za hrvatski jezik, Zagreb.

Zur Erforschung des Kroatischen im 21. Jahrhundert

Obwohl das Kroatische innerhalb der slawischen Sprachen mit einigen spezifischen Eigenheiten eine wichtige Stellung einnimmt, mangelt es noch auf mehreren Gebieten an seiner grundlegenden Erforschung. Ausständig ist z. B. der Sprachatlas, noch immer fehlen detaillierte Übersichten und Wörterbücher aller Dialekte, was die Deutschen und die Franzosen schon im 19. Jahrhundert erledigt haben.

Im Jahre 1996 wurde der kroatische Sprachatlas konzipiert, mit ungefähr 410 Punkten des Kroatischen in Kroatien, Bosnien und der Herzegowina, der Diaspora so wie etwa 40 Punkten der nationalen Minderheiten. Bis heute sind mit Ausnahme des Čakavischen noch nicht einmal alle Punkte untersucht. Unerledigt ist 1/5 des Kajkavischen und 1/3 des Štokavischen, wobei die meisten Kroaten Štokaver sind.

Die Ortsmundarten ändern sich immer mehr oder verschwinden gänzlich. Deswegen ist die Ausarbeitung des kroatischen Sprachatlasses die dringlichste Aufgabe der kroatischen Philologie, eine der wichtigsten Aufgaben der nationalen Wissenschaft und Kultur überhaupt.

Schlüsselwörter: das Kroatische, der Sprachatlas, 410 Punkten, Kroatien, Bosnien und Herzegowina, Diaspora, 40 Punkten der nationalen Minderheiten, unerledigt 1/5 des Kajkavischen + 1/3 des Štokavischen, dringlichst der Philologie, wichtigst der Wissenschaft + Kultur

HRVATSKI JEZIČNI ATLAS

